

О. М. Юркевич,
к. е. н., доцент, доцент кафедри корпоративних фінансів і контролінгу,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"
ORCID ID: 0000-0002-8172-0186
В. П. Залізнюк,
д. держ. упр., доцент, професор кафедри світової економіки,
Київський національний торговельно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-7014-0207
О. В. Субочев,
к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародних фінансів,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"
ORCID ID: 0000-0003-2316-6735

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.15.12

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ІСЛАМСЬКИХ ФІНАНСІВ ЯК СКЛАДОВОГО СЕГМЕНТУ СУЧАСНОЇ МІЖНАРОДНОЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ

O. Yurkevich,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Corporate Finance and Controlling,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
V. Zalizniuk,
Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of World Economics,
Kyiv National University of Trade and Economics
O. Subochev,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Finance,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

HISTORICAL PREREQUISITES FOR THE EMERGENCE OF ISLAMIC FINANCE AS A COMPONENT SEGMENT OF THE MODERN INTERNATIONAL FINANCIAL SYSTEM

Протягом XV—XVII ст. у Європі відбулись події, що визначили появу нових інститутів, які зрештою обумовили радикально інший шлях соціального та економічного розвитку європейського континенту, на відміну від Близького Сходу. До цих важливих подій можна віднести: появу банку як фінансового інституту; Реформацію; Вестфальський мир. Саме вони значною мірою створили передумови подальших європейських буржуазних революцій, історичною роллю яких було усунення перешкод для побудови капіталістичних відносин, а результатом стало — трансформація аграрних суспільств в індустріальні, перехід від монархій до буржуазних республік, стрімке зростання продуктивності праці на базі мануфактур та крупної машинної індустрії, що зрештою призвело до стрімкого економічного зростання та динамічної трансформації всієї системи суспільних відносин.

The aim of the paper is to identify the preconditions for evolving of Islamic economic doctrine. During the XV—XVII centuries, in Europe particular events took place that eventually determined emergence of new institutions, which ultimately led to a radically different path of social and economic development of the European continent, in contrast to the Middle East. These important events included: 1) emergence of the bank as financial institution, 2) Reformation, 3) Peace of Westphalia. It was the events that largely created the preconditions for further European bourgeois revolutions, which historical role was to remove obstacles preventing capitalist relations. The result was — fast transformation of agrarian societies into industrial ones, transition from monarchies to bourgeois republics, rapid growth of labor productivity on the basis of manufactories and large machine industry, which ultimately led to rapid economic growth and dynamic transformation of the entire social-economic system.

At the same time, unlike Europe, the Middle East and North Africa were under the rule of the Ottoman Empire (1299—1922), which in the XVI century becomes a feudal theocratic Muslim state. At the beginning of the destruction of feudal relations in Europe, the Ottoman Empire reached the highest point of its influence (XVI—XVII centuries).

Throughout the Middle East, under the control of the Ottoman Empire, there was a relatively slow pace of social development and the domination of religious form of social consciousness. Muslim legal system thought in those days became very dogmatic and was limited mere to private law. Under such conditions, the Muslim socio-economic institutions formed in the early middle Ages (VII—X centuries) had not changed, being more or less in line with their social purpose.

It was the inviolability of the dogmas of the Islamic faith and de facto immobility of Muslim jurisprudence that prompted the agents of economic relations to circumvent numerous prohibitions by introducing specific instruments.

Ключові слова: ісламська економічна доктрина, ісламські фінанси, міжнародна фінансова система, соціально-економічні інститути, Близький Схід.

Key words: Islamic economic doctrine, Islamic finance, international financial system, socio-economic institutions, the Middle East.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Глобальна фінансова система постійно трансформується під впливом багатьох чинників: глобалізаційних, технологічних, геоекономічних і навіть соціо-культурних. Відбувається перерозподіл економічного впливу, з'являються нові сегменти міжнародних фінансів. С середини минулого століття, під впливом загальної "реісламізації" виникла і почала активно розвиватися, так звана, ісламська фінансова система, основою функціонування якої є мусульманське право з низкою заборон, джерелом яких є релігія — Іслам. І хоча на сьогодні цей сегмент глобальних фінансів все ще дуже незначний (не перевищує 1—1,5 % від сукупних світових фінансових активів), тим не менше, в деяких мусульманських країнах ісламські фінанси вже відіграють суттєву роль. Зважаючи на зростаючу кількість мусульман у світі та за умов якісного розвитку цієї індустрії, ісламські фінанси можуть у перспективі сформувати окрему "нішу" у глобальній фінансовій системі надаючи фінансові послуги специфічними інструментами (за допомогою структурованих фінансових продуктів) та залучаючи до фінансового розвитку значні верстви населення мусульманських країн, що розвиваються.

З огляду на вищевикладене, вважаємо дослідження передумов виникнення ісламської економічної доктрини, її еволюції та причин (історичних подій) що визначають її особливості та відзнаку від традиційної фінансової моделі — актуальним науковим завданням.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На разі існує велика кількість публікацій, як вітчизняних, так й зарубіжних науковців, у контексті дослідження історичних подій що визначали формування та розвиток соціально-економічних інститутів — від доісторичного періоду до сучасних часів. При цьому ці події розглядаються під різними кутами: соціальним, культурологічним, релігійним, економічним тощо. В цій статті за допомогою методів систематизації та узагальнення, робиться спроба з'ясувати передумови та обставини що визначили інший шлях розвитку (на відміну від Європи) мусульманських країн, з своїми специфічними соціально-економічними відносинами, що, власне, і визначило формування ісламської економічної доктрини у тому вигляді, в якому вона існує на сьогодні.

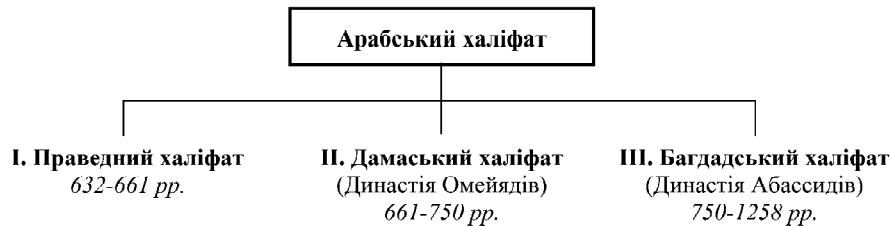

Рис. 1. Період виникнення та існування теократичної ісламської держави — Халіфат

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою роботи є дослідження передумов виникнення ісламської економічної доктрини та причин, які зрештою обумовили радикально інший шлях соціального та економічного розвитку європейського континенту, на відміну від Близького Сходу. Відповідно, об'єктом дослідження є — процес формування і розвитку ісламської економічної доктрини. Предметом дослідження є історичні події та їх наслідки, що визначають специфіку ісламських фінансів як окремого сегменту глобальної фінансової системи.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Виникнення ісламської економічної доктрини пов'язано з появою ісламу (початок VII ст., західна Аравія), наймолодшої і другої за чисельністю прихильників, після християнства, світової релігії [1]. Основою для становлення ісламу стали релігійно-філософські вчення іудаїзму (виник в X—VI ст. до н. е.) та християнства (виникло у першій половині I ст.). Засновником та центральною фігурою в ісламі є Пророк Мухаммед, який у 610 році н.е. почав проповідувати нову релігію.

До виникнення ісламу на Аравійському півострові існували громади іудеїв, християн і язичників, представниками яких були місцеві арабські племена. За тих часів жителі півострова були переважно політеїстами, поклонялися духам предків, сповідували астральні культи, тотемізм (поклоніння деревам, скелям, каменям). Кожне плем'я мало свого ідола, а територія — своє божество [2]. Поступово під впливом християнства та іудаїзму на Аравійському півострові почали з'являтися перші автохтонні монотеїстичні релігії, які з часом витіснили старі політеїстичні. В IV—V ст. в Ємені склався єменський монотеїзм, єдине божество там називали просто Богом, Милостивим, Владикою неба і землі. А в V—VI ст. сформувався ханіфізм, послідовники якого не сприймали повністю ні християнство, ні іудаїзм, проте закликали до скасування племінних ідолів і прагнули створити відносно просту і доступну для Аравії релігійну систему. Саме монотеїзм ханіфітів значно вплинув на ранній іслам [3].

Результатом розповсюдження ісламу стало виникнення у VII—IX ст. теократичної ісламської держави — Арабського халіфату. Початковим ядром халіфату стає створена Мухаммедом у Хіджазі (Західна Аравія) мусульманська громада — умма. Спочатку ця громада була невеликою і являла собою протодержавне утворення релігійного характеру (за аналогією з державою Мойсея або Першими християнськими громадами). Поступово в результаті мусульманських завоювань тери-

торію було значно розширено. Основною відмінною рисою Арабського халіфату було те, що джерело влади спиралось, головним чином, на релігію — іслам, оскільки виникнення самого халіфату відбулося завдяки, і стало можливим лише, з появою нової релігії. Отже, релігійна, політична, адміністративна влади були нероздільними.

З самого початку свого створення Халіфат був теократичною державою. Теократія — це форма правління, при якій влада в державі знаходиться в руках релігійного інституту і духовенства, тобто громадська і духовна влада централізується у одній особі. Оскільки розбудова нової держави та формування нового релігійного вчення відбувалися одночасно, тому як у ранньому, так й в класичному ісламі не існувало чіткої межі, що розділяє релігію і право. В результаті цього, з самого початку розвитку ісламу політико-правовим питанням приділялося не менше уваги ніж релігійно-етичним. Власне це й обумовлює характерну ознаку ісламу — його роль як соціального і культурного регулятора. У мусульманській громаді всі сторони повсякденного життя людини і суспільства регламентовані релігією.

Активне формування та розвиток ісламських соціальних інститутів почалось вже після смерті Мухаммеда у 632 році, вже за часів розширення першої арабської держави — Праведного Халіфату, під владою так званих, праведних халіфів — найближчих сподвижників Мухаммеда протягом його життя (рис. 1).

Так, наприклад, за часів правління халіфа Умара ібн аль-Хаттаба (634—644 pp.), було складено єдиний письмовий текст Корану, впроваджено основні релігійні ритуали, закладено основи фіскальної та судової систем на базі Корану, розроблено основи ісламської економічної системи на базі інкорпорування у господарські угоди релігійних вимог та заборон: на лихварство, на зайву невизначеність, на спекулятивну поведінку, на ведення деяких недозволених видів діяльності [4].

Приблизно з середини VIII по XII ст. триває історичний період, який в мусульманській історіографії отримав назву Золота доба ісламу. За тих часів Арабський халіфат був найбільшою державою свого часу, в межах якої склався спільний мусульманський культурний простір, що продовжував існувати і після її розпаду. Універсальною мовою була арабська. Засновувалися наукові центри, бібліотеки, "будинки мудрості", обсерваторії. Протягом цього періоду ісламські вчені, письменники та діячі мистецтва внесли значний вклад у розвиток світової культури та різні галузі науки: у медицину, фізику, математику, сільське господарство, промисловість, астрономію, хімію, філософію. Їхні праці багато в чому підготували підґрунтя для епохи Відродження.

Саме за тих часів (приблизно між VIII та XII ст.), на Близькому Сході зароджується рання форма меркантилізму. В основі економічної системи була торгівля. Мусульманське право, що регулювало господарську діяльність в ті часи, не заперечувало використання будь-яких кредитних або інвестиційних інструментів. Широке застосування валюти (золотого динару) пов'язувало регіони Халіфату, які до цього часу були економічно незалежними [5].

З'являється багато економічних концепцій та технік, які мусульманські торговці застосовували для фінансування торгівлі: векселі; партнерства, в тому числі з обмеженою відповідальністю на основі розподілу прибутку та збитку (мудароба); чеки та боргові розписки (у вигляді сертифікатів сакк); трасти (вакф); реєстраційні журнали розрахунків; поступка прав; диференціюються різні форми капіталу (маль) — як гроші, майно, багатство [6; 7]. Починаючи з XII ст., багато чого з цих ранніх капіталістичних концепцій було прийнято і в подальшому розвинені в середньовічній Європі.

На відміну від Близького Сходу, на європейському континенті тих часів були так звані Темні століття ("Dark Ages") — період в європейській історії VI—X ст. Характерною рисою цього часу називають відставання західного регіону Європи від Візантії, мусульманського світу, Китаю [8].

Протягом XV—XVII ст. у Європі відбулись події, що визначили появу нових інститутів, які зрештою обумовили радикально інший шлях соціального та економічного розвитку європейського континенту, на відміну від Близького Сходу. До цих важливих подій можна віднести:

- I. Поява банку як фінансового інституту.
- II. Реформація.
- III. Вестфальський мир.

Саме вони значною мірою створили передумови подальших європейських буржуазних революцій, історичною роллю яких було усунення перешкод для побудови капіталістичних відносин, а результатом стало — трансформація аграрних суспільств в індустріальні, перехід від монархій до буржуазних республік, стрімке зростання продуктивності праці на базі мануфактур та крупної машинної індустрії, що зрештою призвело до стрімкого економічного зростання та динамічної трансформації всієї системи суспільних відносин.

Отже, розглянемо передумови та причини виникнення нових соціально-економічних інститутів через призму зазначених подій та зіставимо історичні процеси що мали місце в Європі та на Близькому Сході.

Першою подією було виникнення моделі банківського бізнесу — лихварство стає банківською справою, приблизно з XV ст. У середньовіччі через різноманітність монетних систем був розвинений промисел міняйл. З часом міняйлам починають давати на зберігання грошові капітали і доручають здійснення платежів. Їх лавки стояли на ринкових площах, де на столах вони вели свою торгівлю. Міняли в Італії поступово стали називатися банкірами, *banchiere* (від італ. *banco* — стіл, прилавок). Здійснення платежів шляхом записів у книгах банкірів (з рахунку одних на рахунок інших) виявилось найкращим способом розрахунків. Це усувало незручності перевезення, оцінки, зберігання різноманіт-

них монет. В Європі тих часів банківською справою займалися переважно італійці і євреї.

Іноземна торгівля якою жили італійські феодальні міста-держави не могла існувати без кредитних угод. У XV ст. склалися сприятливі умови для появи банків під впливом збільшення обсягів торгівельних операцій та розвитку фінансових знань, таких як, наприклад:

— Леонардо Пізанський (Фібоначчі) (1170—1250 рр.): довів перевагу арабської системи чисел над римською — "Книга абака" (лат. *Liber abaci*). Розділ II Книги містить численні практичні приклади грошових розрахунків — для бухгалтерії, обміну валют, обчислення відсотків [9].

— Лука Пачоллі (1445—1517 рр.): систематично виклав бухгалтерський облік за методом подвійного запису в своїй класичній праці: "Трактат про рахунки і записи" (1494 р.) [10].

Зрештою розвиток міняльної справи дозволив обійти закони які забороняли лихварство. Оскільки за тих часів церква не дозволяла відсоток за надання грошей (вважаючи це гріхом), тому перші банки заробляли на угодах за участю різних валют — не було відсотка, не було гріха (тільки комісія за обмін різних валют).

Вкладники, які розміщували гроші у банку, отримували компенсацію за ризик. Це був класичний кредит, але нарахування відсотку приховувалося. Головною відзнакою нового фінансового інституту від лихварства стала різноманітність. Раніше лихварі приймали гроші дуже вибірково і залежали від кожного ненадійного клієнта. Проте банки склалися з численних незалежних один від одного партнерств. Саме розподіл ризиків — децентралізація, масштаб і різноманітність фінансових операцій стали ключем до зменшення ризиків кредитування, а так й вартості кредитів (переплати позичальників). У цьому є принципіальна різниця між банківською справою та лихварством [11].

З цього часу система кредиту трансформується з лихварської у банківську — банк стає фінансовим інститутом, здобуває вплив та владу.

Другою подією була Реформація, боротьба між представниками капіталізму що вже зародився і захисниками феодалізму (панував у той час), охороною ідеологічних догм якого займалася католицька церква (XVI ст. — середина XVII ст.).

Реформація (лат. *Reformatio* — виправлення, реформування) — широкий релігійний і суспільно-політичний рух у Західній і Центральній Європі XVI — початку XVII ст., спрямований на реформування католицького християнства. Кінцем Реформації вважається підписання Вестфальського миру у 1648 р., за підсумками якого релігійний фактор перестав відігравати суттєву роль в європейській політиці.

Європейська Реформація мала два виміру:

— економічний — народження капіталізму;

— гуманістичний — Епоха Ренесансу, Епоха великих географічних відкриттів.

Протягом усього Середньовіччя церква відігравала значну роль у житті суспільства. Будучи великим феодалом (у державах Західної Європи володіла до 1/3 кількості всієї оброблюваної землі), церква одночасно формувала ідеологію феодального суспільства, ставлячи своїм завданням обґрунтування закономірності та справедливості існуючого ладу. Отже, феодальна католиць-

ка церква була ідейною основою середньовічного суспільства, могла існувати і процвітати до тих пір, поки панувала її матеріальна основа — феодальний лад.

З XV ст. спочатку в Італії і Фландрії, а поступово і всюди в Європі почалося формування нового соціального класу — буржуазії. Новому класу, який претендував на панування і політичну гегемонію, була потрібна і нова ідеологія — зовсім не те християнство, яке обслуговувало старий лад. Нова релігія мала відрізнятися від католицизму простотою і дешевизною (меркантильна буржуазія не бажала утримувати усю католицьку церковну ієрархію влади, будувати великі собори і проводити пишні церковні служби).

Результатом реформаторського руху стала поява протестантських церков, які закликали до скромності, економії, накопичення і опори на себе, а також у формуванні національних держав, в яких церква вже не грала головну роль. Протестантизм у вигляді різних віровчень набув поширення у всій Європі: лютеранство, кальвінізм, анабаптизм, англіканство.

Іншою (окрім економічної) передумовою Реформації були гуманізм і нове інтелектуальне середовище в Європі, сформовані епохою Відродження.

Філософія Відродження, що характеризувалася несприйняттям офіційної католицької релігійності і інтересом до людської особистості, дозволила критично поглянути на всі явища, в тому числі і на релігію, виявити невідповідність релігійних догматів існуючим інститутам церкви. Значною ознакою епохи Відродження було обґрунтування права науки і розуму на незалежність від церкви та формування основ методології сучасних наук, на відміну від догматизму та схоластики [12].

У той же час Великі географічні відкриття (період з XV ст. до XVII ст.) сприяли переходу від середньовіччя до Нового часу, а також підйому європейських національних держав через створення і піднесення колоніальних імперій, розвиток торгівлі та нових форм економічних відносин (акціонерне товариство, біржа тощо).

І, нарешті, ще однією важливою подією, яка також обумовила інший шлях соціально-економічного розвитку європейського континенту, на відміну від Близького Сходу, був Вестфальський мир (1648 р.), який обумовив появу національної держави [13].

Вестфальський мир завершив Тридцятирічну війну 1618—1648 рр. (остання релігійна війна в Європі) та закріпив основи сучасного світового порядку — поділу світу на національні держави і пов'язаних з цим принципів міжнародного права. Результатом стала Вестфальська система міжнародних відносин, яка встановила деідеологізацію та відмову від конфесіонального фактору у політиці (до того часу цей фактор був основою державної ідентичності). Для запобігання у майбутньому релігійних конфліктів на міжнародному рівні був визнаний принцип — чия держава того й віра, який урівняв у правах різні релігійні конфесії.

Своєю чергою виникнення держави-нації (новий конституційно-правовий тип) обумовило потребу у нових інститутах (парламент, суди тощо) та поступове віддалення церкви від втручання у державні справи.

У кінцевому результаті вся сукупність наведених подій призвела до переходу європейських країн від мо-

нархії до буржуазних республік, відміни феодальних інститутів, утвердження капіталістичних відносин та створення сприятливих умов для Промислової революції, яка дозволила трансформувати суспільство — від аграрного до індустріального і поклала початок швидкому зростанню, яке до цього часу було помітним лише у масштабах століть.

Водночас на відміну від Європи, Близький Схід та Північна Африка перебували під владою Османської імперії (1299—1922 рр.), яка в XVI ст. стає феодальною теократичною мусульманською державою. В період початку руйнації феодальних відносин в Європі, Османська імперія досягла найвищої точки свого впливу (XVI—XVII ст.). Це була багатонаціональна, багатомовна держава, що простягалася від південних кордонів Священної Римської імперії, Королівства Угорщина і Речі Посполитої на півночі, до Ємену і Еритреї на півдні, від Алжиру на заході, до Каспійського моря на сході. Під її пануванням перебувала частина Південно-Східної Європи, Західної Азії і Північна Африка.

На всьому Близькому Сході, підконтрольному Османській імперії, відбувались порівняно повільні темпи суспільного розвитку та панування релігійної форми суспільної свідомості. Мусульманська правова думка за тих часів стає вельми догматичною та обмежується лише сферою приватного права. За таких умов мусульманські соціально-економічні інститути, сформовані в епоху раннього середньовіччя — в VII—X ст., практично не змінилися, більш-менш відповідаючи своєму соціальному призначенню.

Саме непорушність догматів ісламської віри і фактична нерухомість мусульманської юридичної науки спонукали учасників господарських відносин обходити численні заборони шляхом впровадження специфічних інструментів. Наприклад, щоб обійти заборону позик під відсотки мусульманські торговці винайшли систему подвійного продажу: "позичальник" продавав той чи інший предмет "кредитору", який відразу ж перепродавав його назад "позичальникові" за іншою ціною, завищеною на обумовлений "позичковий відсоток", з певним відстроченням платежу (після закінчення терміну "позики"). Подібні "правові хитрощі" дозволяли задовольняти потреби у кредитному фінансуванні торгівлі не порушуючи усталені звичаї, залишаючись у рамках ісламського права.

Своя релігійна реформація, якщо можна так говорити, була і в ісламі, яка відбувалась протягом другої половини XVIII ст. Проте, на відміну від християнства, її результатом було не відокремлення церкви від держави та поява нових соціально-економічних інститутів, а навпаки, формування ваххабізму — релігійно-політичного руху, який є теоретичною основою для сучасного ісламізму, що заперечує будь-які модернізаційні процеси у суспільстві. За своєю суттю, ісламізм є захисною реакцією проти тривалої ерозії чільної ролі ісламу у суспільному, інституційному, економічному, соціальному та культурному житті мусульманської громади.

Засновником ваххабітського руху був Мухаммад ібн Абд-аль-Ваххаб (1703—1792 рр.) — арабський теолог, який разом з Мухаммадом ібн Саудом зіграв одну з ключових ролей у створенні Першої держави — Саудівська Аравія (1744 р.) і закріплення в ній ваххабізму як офі-

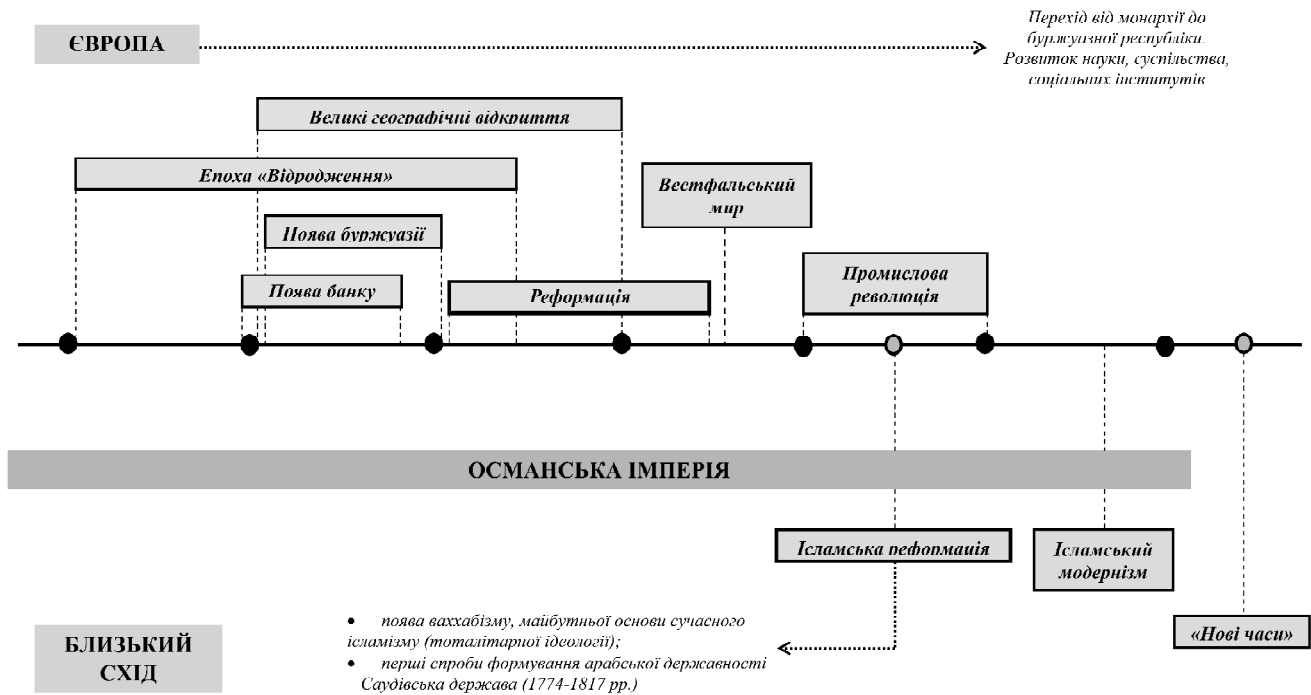

Рис. 2. Події, що обумовили відмінності у соціально-економічному розвитку Європи та Близького Сходу

ційної ідеології. Ядром ідей Абд-аль-Ваххаба, була думка, що іслам був досконалим за часів пророка Мухаммада, а його занепад є результатом релігійних нововведень, і що ісламське відродження можливо через емуляцію трьох ранніх поколінь і очищення релігії від іноземного впливу. Йому вдалося з допомогою саудівських королів придати "форму" попереднім концепціям фундаменталістів та традиціоналістів.

Традиціоналісти відкидають будь-які пізніші релігійні нововведення, починаючи з методів символіко-алегоричного трактування Корану (тобто трактують буквально, як директивні норми для розбудови суспільства), і закінчуючи нововведеннями, що були привнесені у мусульманський світ його контактами із Заходом, у частині політичних, соціальних або економічних інститутів.

Наприкінці XIX ст. у мусульманському світі виник рух ісламського модернізму, який у відповідь на зростаючий вплив європейських країн (так званий натиск Західної цивілізації) та колонізацію ними мусульманського світу намагався переглянути деякі догматичні заборони ісламу, у тому числі і заборону на позиковий відсоток. Серед значних ісламських модерністів XIX ст. можна відзначити таких: Сайїд Ахмад-хан, Рашид Ріда, Мухаммед Абдо, Махмуд Шалтут.

Ісламський модернізм (англ. — Islamic modernism) — рух, який був описаний як "перша мусульманська ідеологічна відповідь змінам сучасного світу". Намагався примирити іслам з сучасними західними цінностями, а саме: націоналізмом, демократією, громадянськими правами, раціональністю, рівністю, прогресом. На практиці це означало критичне переосмислення класичних концепцій та методів ісламської юриспруденції та впровадження нового підходу до ісламської теології та трактування релігійних текстів.

Ісламські модерністи поставили питання — чи не є процентні ставки та страхування "передумовою для продуктивних інвестицій" у сучасній економіці. Модерністи намагалися диференціювати "гріхове лихварство, що обмежує споживання" та "законний приватний інтерес кредитування комерційних інвестицій". Ортодоксальні мусульманські теологи жорстко критикували модерністів, вважаючи їх погляди як біда — небезпечною ерессю за її зв'язок з вестернізацією та західною освітою.

ВИСНОВКИ

Події, що обумовили відмінності у соціально-економічному розвитку Європи та Близького Сходу у систематизованому та ілюстративному вигляді, наведено на рисунку 2.

Таким чином, до початку Нових часів мусульманський світ підійшов з відмінним від Європи устроєм соціальних інститутів та іншою громадською свідомістю. Це стало наслідком того, що суспільства Близького Сходу не брали участі у зазначених вище трансформаційних подіях, які відбулись на європейському континенті та призвели до еволюційного розвитку соціальних, політичних та економічних інститутів, до їх більшої відповідності потребам нового часу.

Література:

1. International Bulletin of Missionary Research. Vol. 39, No. 1. Christianity 2015: Religious Diversity and Personal Contact [Електронний ресурс] / — Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/308361629_Status_of_Global_Christianity_2015_in_the_Context_of_1900-2050
2. A. F. L. Beeston: Studies in the History of Arabia. Vol. II, Pre-Islamic Arabia. Proceedings of the 2nd

International Symposium on Studies of Arabia, 13th-19th April 1979. Riyadh 1984.

3. Пиотровский М.Б. Ханиф // Ислам: энциклопедический словарь / Отв. ред. С.М. Прозоров. — М.: Наука, ГРВЛ, 1991. — 315 с.

4. Али Мухаммад ас-Салляби. Умар ибн аль-Хаттаб. Второй праведный халиф / Пер. с араб., прим., комм. Е. Сорокоумовой. — М.: Умма, 2011. — 496 с. — (История Халифата).

5. Subhi Y. Labib (1969), "Capitalism in Medieval Islam", The Journal of Economic History. Vol. 29 (1). Pp. 79—96.

6. Robert Sabatino Lopez, Irving Woodworth Raymond, Olivia Remie Constable. "Medieval Trade in the Mediterranean World: Illustrative Documents", Columbia University Press. 2001. 472 p.

7. Timur Kuran (2005), "The Absence of the Corporation in Islamic Law: Origins and Persistence", American Journal of Comparative Law 53, pp. 785—834.

8. Ochsenweld, William. The Middle East: A History / William Ochsenweld, Sydney Nettleton Fisher. — 6th. — New York: McGraw Hill, 2004.

9. Liber Abaci, "The Book of Calculation" [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://en.wikipedia.org/wiki/Liber_Abaci

10. Щетников А.И. Лука Пачоли и его трактат "О божественной пропорции". Математическое образование. № 1 (41). 2007. С. 33—44.

11. Niall Ferguson. The Ascent of Money: A Financial History of the World: 10th Anniversary Edition. Penguin Books USA. 2009. 496 p.

12. John Monfasani. Renaissance Humanism, from the Middle Ages to Modern Times. Variorum Collected Studies. Routledge; 1 edition (2016). 330 pages.

13. Веджвуд С. В. Тридцатилетняя война. — Москва: АСТ, 2013. — С. 533.

References:

1. Johnson, T. Hickman, A. and Zurlo, G. (2015), "Status of Global Christianity, 2015, in the Context of 1900-2050", International Bulletin of Missionary Research, [Online], Vol. 39, No. 1, available at: https://www.researchgate.net/publication/308361629_Status_of_Global_Christianity_2015_in_the_Context_of_1900-2050 (Accessed 17 July 2021).

2. Beeston, A. (1979), "Pre-Islamic Arabia", Proceedings of the 2nd International Symposium on Studies of Arabia, 13th-19th April 1979, Riyadh, pp. 11—14.

3. Piotrovsky, M.B. (1991), Islam: entsiklopedicheskiy slovar' [Islam: an encyclopedic dictionary], Nauka, Moscow, Russia.

4. Ali Mukhammad as-Sallyabi (2011), Umar ibn al-Khattab. Vtoroy pravednyy khalif, [Umar ibn al-Khattab. Second righteous caliph], Ummah, Moscow, Russia.

5. Subhi Y. Labib (1969), "Capitalism in Medieval Islam", The Journal of Economic History, vol. 29 (1), pp. 79—96.

6. Lopez, R. Raymond, I. and Constable, O. (2001), Medieval Trade in the Mediterranean World: Illustrative Documents, Columbia University Press, NY, USA.

7. Kuran, T. (2005), "The Absence of the Corporation in Islamic Law: Origins and Persistence", American Journal of Comparative Law, vol. 53, pp. 785—834.

8. Ochsenweld, W. (2004), The Middle East: A History, 6th ed, McGraw Hill, NY, USA.

9. Wikipedia (2021), "Liber Abaci", available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Liber_Abaci (Accessed 17 July 2021).

10. Shchetnikov, A. (2007), "Luca Pacioli and his treatise "On Divine Proportion", Matematicheskoye obrazovaniye, vol. 1 (41), pp. 33—44.

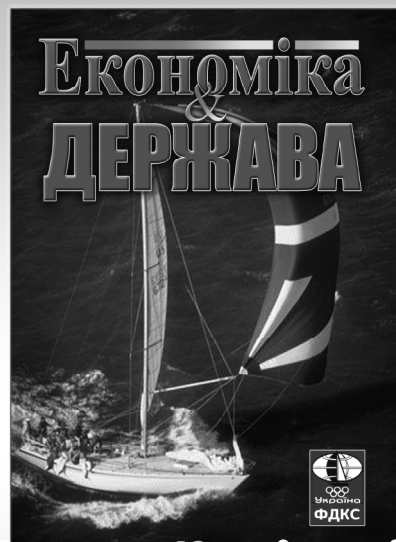
11. Ferguson, N. (2009), The Ascent of Money: A Financial History of the World, 10th ed, Penguin Books, London, GB.

12. Monfasani, Jh. (2016), "Renaissance Humanism, from the Middle Ages to Modern Times", 1st ed, Routledge, London, GB.

13. Wedgwood, S. (2013), Tridsatiletnyaya voyna [Thirty Years' War], АСТ, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 19.07.2021 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Виходить 12 разів на рік

**наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ
(Категорія «Б»)**

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

Передплатний індекс: 01751